

Љубивоје Д. Стојановић¹

Висока школа струковних студија за васпитаче, Вршац

Прегледни рад

Теолошки дојринос стварању и развоју културе различитости у настави

Резиме: *Плурализам у наставном процесу подразумева стваралачку одговорност сваког субјекта у процесу. Одговорност се испољавља на више начина, све у зависности од улоге сваког ствараоца, а оно што би требало да буде заједничка одредница јесте уважавање различитости. Тако се превазилазе једностраности и површиности које доводе до следбеничког пасивизма, који постоје стварању идеолошких предрасуда. Увођење изборних предмета у наставу на свим образовним нивоима добар је начин превазилажења несоразума због различитости стилова. Њихова основна мисија јесте негововање културе дијалога, где је важно развијати умеће слушања и разумевања другог и другачије. То је велики изазов за ангажовану теологију, која би морала да креира стваралачко на темељу дијалога: „Слажемо се да се не слажемо!“ Тако се креира култура различитости која осмишљава стваралачку пројекцију и сиречава несугласице због различитости других. Тада свако одговорно израђује идентитет јединства у различитости, где су доминација и дискриминација пројекти и пројекти који свако у себи исправља. Ово је дугогодишњи процес, а неизоставно би морао бити промишљан и практикован у настави.*

Кључне речи: *плурализам, дијалог, изборни предмети, идеолошке предрасуде, јединство у различитости.*

Увод

*Осећања нису довољна потребно је и знање.
Истинска брџа за друге без одговарајуће саосодности
и знања обично се завршава на ентузијазму.
(Мајкл Бакли).*

Стваралаштво подразумева стално усаглашавање различитости тако што се промишљају и реализују креативне корелације и интеграције. Вера и знање у том контексту сапостоје као феномени који ослобађају од површне једностраности, али у недостатку њиховог прогресивног усаглашавања долази до многих пропуса и про-

¹ agapije2013@gmail.com

Copyright © 2018 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

машаја (Stojanović, Radović, 2015). Због тога би требало да свако промишља своју одговорност пре него што другима саопшти своје примедбе или очекивања. Историја нам, нажалост, саопштава доста примера неусаглашености вере и знања, што је довело до различитих несугласица са трагичним последицама. Да би се превазишли сви ранији сукоби, потребно је преусмерити трагање са беспућа прогона неистомишљеника на пут прогресивне културе различитости. То би требало најпре и највише да се остварује у школском систему и наставном процесу, где је истраживање усмерено ка тражењу нових и бољих нових и бољих начина стваралачке коегзистенције различитих теорија и пракси. Тако долази до стваралачке отворености и препознавања потребе за другим, чија различитост гарантује креативност и иновативност а не угрожава никога. Тако се изграђује стваралачки идентитет и превазилази „дрека идентитета“ јер свако у себи превазилази „идентитет отпора“ спремношћу да уважава и прихвата различитост као креативни потенцијал. Улога верских садржаја у том процесу може бити прогресивна, само је потребно да сви актери превазиђу у себи нагоне за доминацијом и дискриминацијом. Тада школски систем није оптерећен него је обогаћен новим могућностима у процесу оспособљавања оних који уче и који се уче да буду прогресивни људи, спремни за добродетель.

Наставни процес подразумева стално креативно усаглашавање васпитања и образовања, без површности и једностраности. Тако се остварује стваралачка динамика која подстиче животну прогресију на више начина. Размена различитих искустава, усаглашавање животних ставова без надјачавања подразумевају постојање високог степена културе различитости и културе дијалога. Тако свако има могућност да се оствари, што је могуће само онда кад је одговорност заједничка стваралачка одредница. Тада свако даје све од себе у жељи да допринесе свеопштем бољитку, што искључује све видове по-

вршности и себичности. То претпоставља дубоко промишљање и узвишено понашање као показатеље просвећености и посвећености. Због свега тога умесно је и примерено име *просвети*, јер се ради о просвећивању као непрестаном процесу. Тада долази до корелације између *учи* и *учи* и *учи* се, што подстиче интеграцију васпитања и образовања у динамичком контексту. Онтолошки остају сапостојећи процеси, али се у просветитељској динамици удружују непрестано трагајући за новим начинима покретања најбоље свих стваралачких субјеката. Само на овакав начин просвећивање човека и друштва, као дело које би требало да буде далеко изнад идеолошких пристрасности и других једностраности, слободно је од свих притисака споља. То није лако, али никада не треба одустајати од просветитељства које надилази стеге, предрасуде и стереотипе. То никако не значи самовољу и изолацију из друштвених токова, реч је о превазилажењу сваке самовоље. Просветни делатници треба да буду креатори нове стварности, преузимајући притом и одговорност. Неумесно је да се све своди само на дијагнозу како су „најгори ђаци заузели најодговорније друштвене функције“. Потребну су истрајно, непристрасно и неоптерећено чињење и стваралачка комуникација од предшколског узраста до докторских и постдокторских студија. Важно је знати и то да је тешко било кога убедити колико је важна просвета у човековом животу ако скоро свакодневна вест буде „штрајк запослених у просвети“. Много је препрека и потребно је доста времена да се све осмисли на прави начин, зато је важно да се крене корак по корак, са пуном одговорношћу и озбиљношћу.

Васпитање и образовање сапостоје као међусобно надопуњујући стваралачки облици. Заједнички задатак обају процеса – васпитања и образовања – јесте научити ученике да буду добри и одговорни људи, оспособљени за нове животне изазове. Недовољно је ако се све сведе само на понављање старих питања и одгово-

ра, потребно је промишљање и осмишљавање нових питања и одговора, јер животна динамика је незаустављива. Просветитељски чин заснива се на сталној иновативности кроз креацију и прогресију наслеђених знања и стицање нових сазнања и искустава. Оно што је било иновативно и делотворно пре неколико векова или година у наше време има употребну вредност онолико колико може да подстиче нове креације. Не потребно је трошити време на негацију или одбрану тих стваралачких достигнућа, много боље је тражити начине повезивања – настављања. На то нас упућује и чињеница да се све оно што се догађа у учионицама или слушаоницама просветних установа именује заједничким именом – настава. Заправо, ту се наставља, а продужава даље оно што је давно започето и траје тако што је отворено за иновације. Тако се остварује креативни континуитет где сапостоје васпитање и образовање и где се сваки труд критички промишља без следбеничког пасивизма. Ништа није запечаћено, све је отворено, само је потребно бити одговоран и креативан у промишљању старог и новог. Јеванђелски новозаветни библијски текст садржи јасну одредницу у вези са тим:

Јер нико не меће нове закрпе на стару хаљину [...] Нити се сипа вино ново у старе мехове [...] Зато је сваки књижевник који се научи Царству Небескоме као домаћин који износи из ризнице своје ново и старо (Mt. 9: 16–17; 13: 52).

Све је овде очигледно и нема потреба да се било шта додаје по инерцији субјективног мишљења. Нажалост, појединци кроз историју насилно су спречавали напредак науке због сопственог незнања и неразумевања јеванђелских речи о стваралаштву као сталном усаглашавању „старог“ и „новог“. То никако не сме да доведе до погрешних претпоставки, јер искрена вера и смислена наука нису супротстављене чињенице. Током историје било је више различитих облика насиља вере над науком и науке над вером, у ствари, до сукоба долази онда кад је вера недо-

живљена и наука једнострана. Драстични примери за то су ломаче на којима су спаљивани научници као „безбожници“; али и атеистички режими у којима су прогоњени верници као „непријатељи друштвеног прогреса“. Та времена су иза нас, али могу бити поновљене све те страхе ако се не превазиђе злопамћење и не оствари висок ниво културе дијалога и културе различитости. Читав библијски текст, посебно новозаветни, интониран је мирољубивим тоновима, уз много креативне симболике која захтева добронамерност у промишљању. То никако не би требало да превиђају искрени верници, јер, у супротном, биће у сталном стању нагона за сукобом са неистомишљеницима. Јер, верничка недобронамерност према другима и другачијима и неспремност за културу дијалога са неистомишљеницима показују неутемељеност у вери. То јасно и тачно констатује православни мислилац који је искусио прогоне од стране неистомишљеника, али ту није видео централни проблем. За њега је већи проблем неспремност верника да задрже добронамерност без злопамћења, што изражава просветитељским ставом:

После Бога, сматрај сваког човека за Бога [...] немогуће је више веровати у Бога равнодушног и без срца [...] оне који не верују не саблажњавају свети људи, него их збуњује то што сваки хришћанин није светац... (Evdo-kimov, 1997: 85, 24, 49).

Јасно је, дакле, да је намера наведеног аутора покретање верничке одговорности која је могућа само онда кад човек успе да превазиђе једностраност и површност уопштавања под теретом сукоба са другим и другачијим. Тада, кад се превазиђе колективна себичност, могућа је просветитељска мисија, и то не као умножење присталица, већ као безусловна добронамерност према свима. То није наивно самоистрошење, већ стрпљиво опхођење које покреће многе из стања конфликта у став разумевања различитости.

Период школовања, од предшколског узраста, преко основне и средње школе, до студирања, веома је важан и ту би требало да се непрестано изграђују добре стваралачке корелације различитих садржаја. Знајући све ово, просветни радник као опредељени просветитељ треба непрестано да покреће себе и друге у процесу тражења и налажења нових питања и нових одговора, без наметања себе и својих ставова. То не значи да не сме да има своје уверење, реч је о томе да непрестано превазилази сопствене домете и подстиче стваралачке токове. Ако пристане да буде само пропагатор идеја, макар то било нешто најбоље у датом тренутку, одустаје од креативног стваралаштва, јер постаје следбеник који тражи следбенике, а не подстиче прогресивне ствараоце. Због тога је важно за сваког просветног делатеља да разуме речи:

Јер ако у наставничкој пракси можемо бити сигурни бар у једно, то је ово: ништа што сам сачувао само за себе није истински интегрисано у моју људскост [...] Ако дајем новац више га немам, али ако дајем знање, радост, наду, постајем богатији за све што сам дао. Људско је, дакле, за човека, само оно што он успева да стрпљиво подели са другима [...] само оно што циркулише од једног до другог и у чему се човек препознаје као интелигентнији, луциднији, способнији да разуме себе, свет и своје ближње. Људско, то је оно што чини да је човечанство нешто друго од самог скупа индивидуа. А васпитавати значи управо охрабривати људско и изграђивати човечанство, и то у оба смисла речи истовремено: човечанство у сваком од нас [...] човечанство између свих нас као заједнице где се размењује свеукупност онога што нас чини хуманијим [...] Али 'круг човечанства' није у природи ствари и потпуно остварење људскости по свој прилици не припада овом свету [...] зато је наш најважнији задатак да радимо на унапређивању људског, свесни да се оно неће остварити [...] Потребно је, дакле, имати једну дозу наивности да би се у принципу могућности образовања видело једно правило

за свакодневну педагошку активност [...] Треба имати за циљ тоталну размену знања између људи без очекивања да се у томе успе [...] наивност није ни неискреност ни преваранити пак обично неразликовање бајке и чињенице. Она је основна гаранција против лакоће бежања у неисказиво [...] Највећа опасност сваког људског подухвата лежи, наиме, у томе што значај циљева дискредитује резултате [...] То подстиче нашу активну опрезност, спречавајући нас да оправдамо просечност својих резултата амбициозношћу свог пројекта [...] То, у ствари, чини још много више, с обзиром на то да је тачно да стварност не постоји изван погледа који бацимо на њу [...] (Merije, 2014: 27–30).

Спремност за „сталну размену знања“ требало би да буде приоритетна одредница васпитања и образовања и само тада могуће је стварно просветитељство у којем су сви актери просветног процеса прогресивни саствараоци. Тако се превазилазе све ускогрудости и сва самограничења и тада постојећи системи мишљења, формуле и дефиниција постају стваралачке смернице а не ометачи стваралаштва. Приступајући овако различитим вероучењима, разумећемо на прави начин догму као идентитетску одредницу која отвара и покреће, а не затвара и не обуставља стваралачке увиде. Видећемо да вера и знање креативно сапостоје уз могуће интеграције без површног уопштавања и поједностављења. Важно је само да свако препознаје и уважава стваралачке пориве и достигнућа других, чиме своје стваралаштво чини смисленим и отвореним за дубље промишљање и разумно поступање. Само на овакав начин могуће је дати прави допринос успешности школског система, што је оствариво само ако сви стваралачки субјекти буду искрени и добронамерни, несебични и отворени. Наравно, историја нам сведочи да су појединци поступали другачије, што је створило велику дистанцу између вере и науке, као и сукобе међу различитим научним дисциплинама. Тако је угрожена мултидисциплинарност јер је све сведено на су-

рову борбу за опстанак на бескомпромисном тржишту где је све на продају. То добро разуме истраживач друштвених догађања који указује на опасност „административног варварства функционера“ (Adorno, 1979: 299), као последицу површне једностраности. Све ово могуће је превазићи онда кад се просветитељи одреде да буду служитељи смисла, а не саможиви диктатори оптерећени собом и својом функцијом.

Просвећени човек требало би да се бави смислом постојања тако што неће у први план стављати себе и своје ставове и потребе, већ ће се трудити да буде отворен према другостима других. Све док се плаши различитости и подлеже идеји „да нас буде више него њих“, човек је жртва борбе за опстанак и нема добре мере постојања. Само онда кад се одлучи да најпре себи каже „не“, моћи ће креативно да учествује у осмишљавању здраве мултидисциплинарности. Биће одлучан и трезвен у свему јер ће сређивањем сопствене унутрашњости видети сву тежину борбе за лепо, истину и добро. Борећи се са сопственим поривима и обуздавајући своју себичност, разумеће друге и онда кад се они боре са собом и онда кад пристају на бесмислене компромисе. Неће бити ничији наивни следбеник и као такав напредоваће у просветитељској мисији где је мерило какав је неко, а не ко је или чији је неко. То је пут самопревазилажења којим свако стиже до себе будући отворен за друге и спреман да сарађује са свима без предрасуда о било коме. Добра препорука у вези са тим садржана је у ставу:

[...] време и случај мењају све ствари [...] није неопходно драматизовати истине које су одвећ познате [...] А ако разумемо да сукоби између циљева, који су подједнако крајњи и свети, а истовремено непомирљиви [...] могу водити трагичним и неизбежним сударима, нећемо искривљавати чињенице [...] признаћемо да нису све добре ствари узајамно спојиве [...] барем не у оквирима неке одвећ једноставне и ускогруде догме [...] уколико желимо да

разумемо мерила других онда нас 'релативизам' и 'субјективизам' других не спречавају да са њима делимо опште претпоставке, које су довољан основ за комуникацију и за висок степен обостраног разумевања [...] (Berlin, 1992: 183–184).

Јасно је, дакле, да стваралачка комуникација захтева стално усавршавање сваког ствараоца. Стално оспособљавање свих учесника за мирољубиву коегзистенцију са свима најтежи је, али и најнеопходнији процес који свако у себи најбоље може да креира. Важно је никако не одустајати, изговарајући се поступцима других, потребно је своје чињење непрестано осмишљавати добронамерношћу. За то је неопходна стваралачка храброст као самопревазилажење којим се ослобађамо страха од наивности и нагона за насиљем. Тако одређен човек никада неће престати да тражи добре начине опхођења са свима јер ће разумети да га нико други не може угрозити онако и онолико како и колико он самога себе угрожава. Одлучан је и одређен за добродетел и у свему и свакоме другом тражи најбоље, охрабрујући се за комуникацију; а у себи препознаје најгоре, да то исправи набоље. Тако је просвећени стваралац слободан од терета порекла и припадности, знајући добро ко је јер је стекао стваралачки идентитет, а није се безлично идентификовао са неким или нечим.

Култура различитости у наставном процесу

Неопходна је стварна отвореност школског система за различите идеје, јер само тако наставни процес има живост и оспособљеност за подстицање стваралаштва. То захтева много промишљања и дубокоумног сагледавања, као и умеће самопревазилажења и оспособљеност за креативност и прогресију. Тако се ствара идентитет просветитеља који не пристаје на готова решења, већ увек тражи више, а највише од самога себе. Просвећен човек свему и свима приступа

отворено, са уважавањем, без предрасуда, и тако може све и свакога да види на прави начин, уз спремност да унапређује свој став тако што неће ништа примати „здро за готово“. То није једноставно, јер захтева стално спорење са собом и искључује површност оспоравања свега другог и другачијег. Филозоф и критичар друштвених посрнућа 20. века упућује нас на опасности од „побожне плиткости“ и „универзалне хладноће“ и предлаже свакоме да у себи усаглашава „трансцендентног идеалисту“ и „емпиријског реалисту“ (Adorno, 1979: 278). Човек који се труди да стекне идентитет просветитеља никако не сме да сам себе саплиће својим опредељењем за ову или ону веру, или ако је агностик или атеиста. Важно је да свако буде искрен према себи тако што ће у сваком тражењу увек најпре полазити од себе. То је гарант успешног стваралаштва јер у супротном, кад од других очекује оно што он не чини, човек бира нестваралаштво као принцип постојања. То даље води у различите процесе заклањања иза некога или нечега. Веру у таквим случајевима злоупотребљавају они који себе другима представљају као вернике, иако не промишљају дубље себе и своју веру. Наука може бити од помоћи у процесу промишљања различитих фаза религиозности јер рационализује верска убеђења. Тако Скот Пек препознаје четири фазе религиозности:

- Хаотична фаза [...] неразвијене духовности у којој су људи егоцентрирани до те мере да не узимају у обзир потребе других [...]
- Формална фаза [...] карактерише је припадност структурираним верским организацијама [...] људи се везују за форме и ритуале [...] уверења се прихватају аксиоматски, и нема простора за промене ни за било какву сумњу.
- Скептична фаза [...] тенденција да се истина тражи строго рационалним

методама [...] често се преиспитују своја убеђења [...] овакве особе се могу сматрати духовно развијенијим од оних који су остали у формалној фази.

- Мистична фаза [...] кад се уложи доста времена и труда у трагању за истином обично дође тренутак када почну да се сагледавају нека ограничења људског разума и научне методологије [...] ово је тренутак кад повратак религији постаје могућ, али на начин који се битно разликује од друге фазе (формална фаза – Љ.С.) [...] Док људи у четвртој фази религији приступају да би се приближили 'мистерији' они у другој фази прилазе религији да би од те 'мистерије' побегли (Zečević, 2015: 35).

Јасно је, дакле, да су вера и знање међусобно условљени и не би требало да буду супротстављени. То је могуће само онда кад свако изграђује себе без намере да оспорава другоме право на различитост. Школски процес и просветитељска мисија требало би да буду слободни од сваке једностраности и свих формализама и површности, што је могуће само онда кад постоје тачне информације и знања о ономе о чему се расправља. Због тога је важно изучавање верских садржаја у наставном процесу, свако инсистирање на њиховом уклањању води у диктатуру и стање непросвећености и незнања. Опредељени верници никако не треба да упадају у замку сукоба са онима који их омаловажавају на различите начине. Уместо „одбране“ која скоро увек прераста у насиље над неистомишљеницима – потребно је сведочити истину у љубави. Шта то значи? Да ли се на такав начин показује слабост уверења? Никако! Реч је о сигурности уверења којом се човек оспособљава за уздизање изнад сукоба. Оваквим поступањем на најбољи могући начин показују се добри плодови просвећене вере која је неоптерећена конфесионалним конфликтима. На то нас упућује став Јулије Кристеве, која себе

у трагању за вером види на пола пута, у делу које је насловила *Неверовајна потреба да верујемо*:

[...] јединственост није ништа друго до јединствена слобода стварања, слобода коју уживају људи Европе [...] пролазећи кроз несреће и мистерије [...] Ова наша цивилизација [...] којој не прете само силе споља већ и наша неспособност да је обновимо и на нов начин разумемо, даје нам у аманет своју суптилну победу над преображеном људском патњом [...] на нама је да преуземо то наслеђе, да га осмислимо и развијемо као противтежу данашњим експлозијама нагона смрти [...] тврдим да ниједна политичка акција неће бити достојна замена за саосећање [...] ако хуманизам у себи не нађе начин да разуме и обнови 'љубавну интелигенцију' која потиче од Човека бола и остаје део њега и Бога. Ето изазова [...] За мене је тај изазов једна узбудљива, трајна вокација. Том изазову ћемо дораси само ако мислимо и делујемо заједно [...]. (Kristeva, 2010: 128–129).

Ангажована теологија увек је усмерена ка култури дијалога где је основа уважавање другости другог, а не наметање својих ставова. Важно је трезвено промишљати све лоше последице крсташких ратова, инквизиције и других насилних поступања у име вере и недовољно је само пасивно се ограђивати од тога. Потребно је прогресивно промишљање и поступање са уважавањем историјских чињеница и научних достигнућа. Пре свега, потребно је безусловно човекољубље сходно новозаветном сведочењу: „Бог је љубав [...] и ми смо дужни љубити једни друге ... који не љуби брата својега којег види, како може љубити Бога кога није видео [...]“ (1. Јн. 4: 8–20). То је препознао знаменити психотерапеут који тачно закључује: „Љубав је једини начин да схватимо друго људско биће у најскривенијем језгру његове личности“ (Frankl, 1994: 97).

Наведени изводи подстичу стваралачку одговорност тако што је потребно да свако појединачно и сви заједно непрестано обна-

вљамо „љубавну интелигенцију“ на свим нивоима стваралаштва и бића, не само на емотивном плану. Таква љубав је свевидећа, није слепа и једнострана. Подразумева различитост као показатеља стваралачке слободе свих актера који треба да допринесе прогресији стваралаштва. Наставни процес је због свега тога важан сегмент у животној свеукупности и ту би требало да свако одговорно препознаје своју улогу. Сваки облик доминације и дискриминације недопустив је, јер, ако ту дође до погрешних усмерења, нестваралачка тескоба се продужава до безнађа и бесмисла. Важно је научити се да једни у другима препознајемо сараднике, а не да се под теретом себичности плашимо другости једни других. Осмишљени и прилагођени верски садржаји могу битно допринети култури различитости у наставном процесу. Ту је потребна одговорност, како оних који те садржаје саопштавају, тако и оних који се поучавају. Неопходна је и добронамерност оних који нису заинтересовани и опредељени за те садржаје, јер само тако могуће је успостављање мирољубиве коегзистенције различитих садржаја у наставном процесу. Тако су могуће креативне корелације које даље покрећу отворене интеграције, као јединство у различитости, где је једнакост право на различитост, где нема места било чијем једноумљу. Свако ту даје све од себе зарад бољитка свих, нико не ставља у први план себе, своје ставове и потребе. Тако се изграђује одговорни оптимизам јер се други и другачији види као стваралачки подстицај а не као нестваралачка опасност коју треба избежавати или елиминисати. Радост стваралаштва тако постаје незаустављива прогресија, јер свако даје све од себе и тако се усавршава и умножава добре резултате. У свему томе важно је бити стално спреман за препознавање и превазилажење себичности. На то нас упућују савети Кемпијског и Евдокимова: „Велика је ствар не пренаглити и не бити упоран у свом мишљењу“ (Кемпијски, 2001: 18); „Требало би да имамо слуха за побуњеног човека, за његову трагичну самоћу,

да бисмо могли са њим да отпочнемо један отворен дијалог [...]“ (Evdokimov, 1997: 45).

Ангажована теологија увек све осадашњује и оприсутњује, помера границе векова оспособљавајући нас да будемо сведоци вечности у времену, не негирајући притом време и историју. Тако и у вези са наведеним изводима који потичу из различитих и међусобно далеких векова имамо стваралачки контекст обају савета чијом применом би сваки креатор верских садржаја у настави тражио дијалог са свима, а не сукоб са неистомишљеницима. Заправо, свако је слободан и одговоран онолико колико је спреман да уважава оне који другачије мисле од њега. Неистомишљеници нису непријатељи, него су слободне личности са својим ставовима и опредељењима. Тако да ко год у грађанском васпитању, биологији или атеизму и агностицизму види непријатеље, није достигао пуноћу богољубља у недостатку човекољубља. Својим погрешним активностима одустаје од суштине верских садржаја и богохули под теретом мржње коју не препознаје у себи у стању заслепљености и верског фанатизма. Он жели све да прилагоди себи и својим нагонима доминације и дискриминације и зато је агресиван и нетолерантан. Много брже и лакше долази до овог промашаја јер није нимало лако храбро се суочити са другим и собом и определити се за културу дијалога са уважавањем слободне личности свакога човека.

Култура дијалога као основа мултидисциплинарности

Умеће усаглашавања различитости захтева спремност да се са сваким човеком разговара са пуним уважавањем његове богодароване слободе. То је могуће само онда кад човек има сигуран став јер у недостатку тога подлеже страху да ће бити „поражен“, што даље покреће насилничке нагоне и затвара у страх и мржњу. Због тога је неопходно још од раног детињства подстица-

ти сигурност уверења и отвореност за различитост ставова других људи. Тако се предупређује саможивост коју потхрањује несигурност, што доводи до неодлучности и неодговорности. Велика је ствар знати зашто и како се нешто мисли или чини и, да би се то остварило, потребно је стално подстицање стваралачке радозналости, која није исто што и нестваралачка љубопитљивост. Јер стваралачка радозналост покреће стално трагање за смислом и циљем постојања док нестваралачка љубопитљивост све своди на брзоплете закључке о другима на основу непроверених чињеница. Ту је мерило оно што желимо да чујемо, а не оно што стварно јесте. Нажалост, човек свему овоме подлегне понекад, а да и није тога свестан. То се посебно догађа кад човек пристане да буде нечији следбеник и пасивни припадник. Лојалност идеји и оданост вођи постају једине одреднице постојања, што онеспособљава слободну личност да промишља и доводи је до неразумних поступака. Такав човек не жели дијалог, он тражи наредбу од претпостављених и покорност од себи подређених. Мера његове успешности је – што више подређених и што мање надређених, и он је спреман на различите компромисе и непромишљено поступа, опредељујући се за насиље као метод борбе за опстанак. Све ово могуће је исправити и преусмерити у раном детињству, и то захтева добре корелације породице и школе у процесу васпитања и образовања слободне личности.

Поштовање као двосмерно чињење веома је важна одредница у процесу васпитања и образовања. Важно је разумети да је радикално различито од покорности и послушности и да у првом плану никако не сме да буде наметнути ауторитет, већ препозната и прихваћена истина. Христос нам јасно то сведочи речима: „Познајте истину, и истина ће вас ослободити“ (Јн. 8: 32).

Дакле, речено је да истина, а не ауторитет, ослобађа и покреће стваралаштво. Није речено да је покорност ауторитетима креативна

одредница постојања. Поштовање, а не покорност, подразумева се, али не као тиха покорност „малих“ „великим“ или млађих старијима, већ као међусобно уважавање, где свако одговорно пројављује своју слободу. То се веома добро види из поступка младог српског принца Растка, који не прихвата одлуку својих родитеља, већ сам бира свој пут. Одлази у манастир руковођен жељом да служи Богу на другачији начин од онога како су желели његови родитељи. Он није у сукобу са њима, него им јасно казује „позитивно ‘не’“, да би на крају и они пошли његовим путем. Много векова касније један савремени креатор преговора Вилијам Јури насловљава своје дело: *Моћ позитивне НЕ – како да кажете НЕ а ипак стипендије до ДА*. Између осталог он нам саопштава и следеће:

Вероватно највећа грешка коју правимо кад неком говоримо не јесте што почињемо од не [...] Уместо да почнете од не почните од да. Нека корен нашег не буде једно дубље да – једно да које се залаже за ваше суштинске вредности и оно што је заиста важно [...] Тајна како да некога припремите да у неком тренутку каже да није у томе да га одбаците већ да урадите супротно: да га поштујете. Дозволите да поштовање ублажи непријатност одбацавања. Под поштовањем не подразумевам да им угађате. Једноставно мислим на то да им посветите пажњу, да их саслушате и да их уважите [...] Понашајте се према другима са истим поштовањем с којим бисте волели да се они према вама понашају [...] (Јури, 2014: 39, 88).

Искрен и успешан разговор могућ је само онда кад сваки учесник стварно превазиђе дволичност и двоумљење у себи и са уважавањем промишља ставове саговорника. Тада његово прихватање (да) и неприхватање (не) различитих мишљења имају истоветну креативност јер су засновани на добронамерности и усмерени ка тражењу истине. Тако се успешно превазилази нагон за наметањем својих ставова, што је могуће само онда кад постоји сигурност убеђења.

Нажалост, постоје појединци који у први план стављају свој себични интерес потискујући у себи потребу за истином, изговарајући се при том општим стањем. Све док се у себи не потисне овај нестваралачки пасивизам и док се траже изговори за некреативност, губи се осећај за лепоту постојања. Недостаци се увећавају тако да песимизам прераста у анархију и престаје позитивно трагање за смислом јер долази до затварања у себе у страху од свега другачијег. Школска деца одрастају у оваквој атмосфери и често су жртва неостварености својих родитеља, просветни радници се често суочавају са оваквим стањима и ситуацијама и то би требало да подстакне дубље промишљање културе дијалога у наставном процесу.

Исправно разумевање мултидисциплинарности школског система битан је предуслов успешне остваривости човека у свим животним ситуацијама. Прихватајући мултидисциплинарност као креативну стварност, човек постаје отворен за даље трагање и не задовољава се готовим решењима, никоме ништа не намеће на силу и ништа не прихвата по инерцији порекла и припадности. Све дубље промишља и критички расуђује трудећи се да препозна и прихвати оно што је добро и подстицајно. Не пристаје да буде идеолошки послушник и пасивни припадник који нерасудно наслеђује, већ настоји да буде промишљени стваралац који смислено сагледава чињенице. Тако је оспособљен да свима буде прогресивни сарадник, а не пасивни слушалац или саможиви говорник који не жели друге да саслуша и разуме. Важно је да човек научи да „стане на место саговорника“, што подразумева претходно упознавање са свим појединостима из живота оних са којима водимо разговор. Тако се све наше различитости препознају као добре могућности, јер се отвара широк стваралачки спектар. То није једноставно и захтева велики подвиг где је важно препознати своје унутрашње блокаде. На то указује савремени психотерапеут и педагог речима:

У великим индустријским градовима, метрополама европског света, као и у полицијским режимима, личност је, у страху за сопствени опстанак, сведена на пуку породичност [...]. Ово губљење ширих облика заједништва довело је и до паничне потребе људи за било каквим видом групних идентитета [...]. Морамо водити рачуна о томе да личности у развоју током васпитања омогућимо да се сваки сегмент њеног идентитета што стабилније усвоји [...]. Нове информације неће моћи да се схвате као претња, што бива код особа са било којим недограђеним сегментом сопственог идентитета [...]. Само код личности несигурних идентитета [...] јавља се мржња у виду шовинизма, расизма или професионалне зависти. Човек не мора да до краја живота остане у свом идентитету [...]. Овај процес прожимања и мењања идентитета може се одвијати спонтано [...]. Личност чврстог личног идентитета двоуми се само над својим изборима [...] брине да ли су доследни етичким претпоставкама [...] васпитање мора наћи начине да личност већ током развоја препозна ту егзистенцијалну стрепњу и да доживи одговорност за сваку своју одлуку. Тако ћемо се ослободити „варварске душе“, чему је тежио Хераклит, и тако ћемо дати смисао својим знањима, чему нас је учио још св. Јован Златоусти [...] (Војанin, 2011: 180–182).

Креативна комуникација неопходна је јер тако се одговорно процесуирају различити ставови са намером да се оствари мирољубива коегзистенција. Овде је важно да свако буде искрен према себи и отворен за друге и другачије, према којима ће бити безусловно добронамеран. То је прогресивно тражење и налажење истине и због тога је важно научити се искрености према себи, што значи стално самоиспитивање и самопревазилажење. Без искрености према себи човек не може бити отворен и искрен према другима и због тога је важно стално промишљање својих ставова и поступака. Тако ангажован на себи и свом унутрашњем бићу, човек је спреман да разуме и прихвати другог

и другачијег. То разумевање није исто што и оправдање било чијих погрешних поступака, као што и прихватање ставова других не значи одустајање од себе и свога идентитета. Просвећен човек у свему томе види прогресију, а не опасност и у први план ставља човекољубље и тако превазилази све страхове од другог и другачијег.

Чињеница да су различита интересовања људи и да је свако даровит за нешто више, а за нешто друго мање од других, јасно указује на неопходност мултидисциплинарности у свим стваралачким подухвати ума, посебно у процесима васпитања и образовања. Увођење изборних предмета у школски систем показује да су одговорни препознали важност да се различитост непрестано уобличава неговањем високог степена културе дијалога. Различита вероучења и њихова комуникација у школском систему требало би да буду слободна од конфесионалне површности и осмишљена трагањем за добрим решењима. Недопустиво је било какво поједностављење и обрачунавање са неистомишљеницима, где на крају све прераста у предрасуде и злоупотребе. Потребно је умеће вођења искреног дијалога, слободно од било каквог наметања. Знаменити православни педагог у вези са овим јасно закључује: „Узраст у којем дете почиње да упознаје пројавну разноврсност света око себе у суштини је религиозан [...] Детету није потребно доказивати Врховно Добро [...]“ (Zenjkovski, 2006: 108).

Саопштавање верских садржаја требало би да буде слободно од потребе за наметањем сопствених ставова другима, што, нажалост, није пракса појединаца. Приметна је извесна нестрпљивост која разоткрива несигурност уверења, као и потреба за наметањем која открива верничку неоствареност. То се пројављује у свим случајевима дискриминације коју испољавају они који су оптерећени ускоконфесионалним нагонима. Такви желе да негирају ствара-

лаштво и ставове других јер по сваку цену желе да сваког саговорника учине истомишљеником. То није стварни успех, него је привид успешности пошто недостаје драговољно прихватање и стварно разумевање. Наравно, постоји вербално насиље и од стране оних који пројављују нетолеранцију и агресију према вери и верницима, што не сме да буде разлог за узвраћање. Оно што би требало да буде први корак у комуникацији различитих мишљења јесте уважавање слободе других, што се показује прихватањем а не оспоравањем њихове различитости. Таквим чињењем нико не одустаје од својих ставова, већ свако показује неизнуђену солидарност према другом и другачијем. То је једино исправно стицање којим се стварно обогаћује наш живот јер таквим поступањем човек показује отвореност за стваралачку непрестаност. Интересантна је тврдња Мајкла Хајмса у вези са верским садржајима: „Кад хришћанска традиција говори о Богу, не мисли притом на неку удаљену и моћну особу, која је старија, мудрија и снажнија од свих нас. То је Зевс, а не Бог“ (Zečević, 2015: 33).

Јасно је, дакле, да постоје различити облици религиозности и то не би требало да буде сметња ако је човек религијски интелектуалац. Али, ако је пасивни следбеник, он ће све своје потенцијале усмерити на негирање другачијих уверења, чиме сам себе успорава и ограничава у просветитељском процесу. Потребно је да без омаловажавања било кога јасно истакне све разлике и у први план стави изградњу мирољубиве коегзистенције, што је могуће ако има снаге да одустане од самовоље и саможивости. Без оваквог опредељења човек постаје верски фанатик који највише угрожава себе и заједницу којој припада као слепи следбеник који није успео да се оствари у пуноћи уверења. Тада верски садржаји постају опасна материја која у стању изгубљеног смисла ствара немир и несугласице са несагледивим последицама. Нарочито је све ово додатно бесмисленије ако доведе до оптерећености школског система новим сукобима. Због

тога је важно да сваки актер наставног процеса који промовише верске садржаје буде одговорни оптимиста и неоптерећени припадник верске и друштвене заједнице.

Бесмислено је говорити још увек о сукобу вере и науке јер нам историја сведочи сав бесмисао тога и свако ко је добронамерни просветитељ требало би да тражи нове начине комуникације. Неумесно је инсистирати на промени мишљења других, много боље и исправније је подстицати себе на подизање културе дијалога јер тек тада свако може лично да сагледа чињенице и дође до сигурног става. Тако утемељен човек добронамеран је према свима и отворен за све различитости јер у свему тражи додирне тачке а не разлоге за сукобе. Интересантан је пример астрофизичара Роберта Џестроуа, који закључује:

У овом тренутку изгледа да наука никада неће бити у стању да разреши мистерију постанка света. За научника који је провео живот верујући у снагу разума ово изгледа као ружан сан. Замислите некога ко је провео каријеру пењући се уз планину знања, и који је коначно стигао надомак највишег врха; у тренутку кад савладава последњу препреку, дочекује га група теолога која тамо седи већ вековима (Zečević, 2015: 23).

Наведени извод никако не би требало да покрене теолошки тријумфализам, јер тако нешто странао је суштини ангажоване теологије. Прво, ово није признање пораза науке, већ указивање на потребу корелације и интеграције вере и знања, теологије и науке. Друго, не мисле сви научници овако и не би било добро све сводити само на навођење онога што нам одговара и негацију другачијих ставова. Потребно је тражити средњи пут о којем говори Стивен Гулд:

Не видим како би се наука и религија могле објединити или третирали помоћу заједничких аналитичких модела; али не разумем ни зашто би се ова два приступа стварности међусобно искључивала (Zečević, 2015: 22).

Ангажована теологија је пред великим изазовом тражења могућности усаглашавања са другим научним дисциплинама уз претходно настајање да умесно промишља различите верске садржаје. Стереотипи и предрасуде као непотребне прекомерности требало би непрестано превазилазити сталним настојањем да се слободна личност свакога човека преображава набоље. Због тога је присуство верских садржаја у школском систему изазов који тражи одговорност а не привилегија на основу нечијих заслуга из прошлости. Само тако могуће је изграђивање бољег друштва које је отворено за све тако што свако настоји да разуме другости других у пуноћи себедовања. Кад свако успе да буде несебична личност, онда као одговорни оптимиста у свему види добру могућност и нема жељу да намеће себе и своје ставове било коме, као што није лакомислен да без расуђивања прихвата било шта. Тако утемељени и отворени, способни смо да будемо иновативни јер трезвено расуђујемо о свему, без лакомислености у закључивању. Тако разумемо да процеси васпитања и образовања трају читавог живота и да различита уверења могу бити драгоцене ако им приступамо неоптерећени индивидуалном и колективном себичношћу.

Закључак

Теолошки допринос утемељењу и развоју културе различитости у школском систему могућ је и потребан, само је важно умеће превазилажења предрасуда о другима и о себи. Присуство верских садржаја у школском систему велики је изазов за ангажовану теологију јер подразумева промишљено поступање у комуникацији са другим и другачијим. Сваки актер иступа из индивидуалне и колективне изолације и тражи оно што би требало да буде заједничко чињење у процесу васпитања и образовања одговорних личности и отвореног

друштва. То захтева промишљено самопревазилажење и непристајање на конфликте са онима који другачије мисле и спремност смисленог служења бољитку свих. Конфесионална ускогрудост и верски фанатизам са површним тријумфализмом представљају опасности које угрожавају пројекат и обесмишљавају дубоке поруке верских садржаја. Без препознавања ових опасности немогуће је успешно остварење теолошке мисли у научном саобраћају јер недостаје спремност за културу дијалога. Самодовољност постаје унутрашња брана која онемогућава стваралаштво у стању умишљене исправности у односу на друге и другачије. Тако се неодговорним поступањем онемогућавају добре корелације јер се различитост доживљава као стање које захтева насилне промене без уважавања богодароване слободе других људи.

Исправно усмерена теолошка мисао покреће добре стваралачке токове и одговорно служи смислу и циљу постојања без присиле, сведочи истину у љубави допуштајући свакоме да буде то што јесте. Ни од кога ништа не жели да изнуди, што не значи равнодушност већ поштовање његове боголикости. Тако се изграђује трезвена ревност која не прераста у верски фанатизам. Све ово може да промишља и тако поступа само просвећени верник који није оптерећен идејом уопштавања и прилагођавања свих и свега себи и свом уверењу. Њему је јасно да би Бог то учинио много боље од њега, да то жели насиљем да реши, али не чини тако јер уважава свој дар који је дао свакоме човеку. Због тога свако насиље над слободом другог доживљава као богохуљење, светогрђе и не жели да се препусти мржњи у страху од другог и другачијег. Ко жели да ради на себи види све ово на прави начин управо у комуникацији са људима различитих уверења у друштвеним околностима које не може да прилагођава себи. Разуме да никако не би требало да буде узурпатор било чије слободе и, знајући то, остварује успешну комуникацију

са свима. Остаје то што јесте, али поштује и све остале и њихова различита опредељења.

Различитост верских садржаја требало би разумети као добар потенцијал, а не као опасност, само је потребно да њихови промотери у школском процесу буду недвосмислено добронамерни једни према другима. Важно је да се превазиђе осећање угрожености и да се неслагање уверења препозна као животна стварност, а не као опасност. Било би добро да се изгради договор између религијских система око међусобног ословљавања како би се избегла погрдна именовања: неверници, секташи, јеретици и сл. Можда би било боље да се наведени и слични изрази замене речима: другачије уверење, припадници верске заједнице и сл. То би довело до вишег степена разумевања, нико не би ништа изгубио, сви би били на добитку јер би комуни-

кација била слободна од тешких речи. Нико не воли да чује погрдну квалификацију себе и своје припадности и скоро сви једни другима говоре погрдне квалификације „иза леђа“, а не „лицем у лице“. Зашто онда не би сви уложили додатни напор да се промени речник и избаце неумесни изрази који свакако јесу опасно богохуљење? То је питање које би требало да разреши ангажована теологија и од разрешења тога питања зависе даљи комуникацијски ниво и дијалогски токови. Опредељењем да се религијски системи ослободе једностранних и површних именовања других може бити добар почетак развоја културе различитости. То би значило стварну заинтересованост и спремност да се допринесе напретку просвете и школског система уопште и представљало би стварну иновативност у промишљању бољитка вере и науке.

Литература

- Adorno, T. (1979). *Negativna dijalektika*. Beograd: BIGZ.
- Berlin, I. (1992). *Četiri ogleđa o slobodi*. Beograd: Nolit.
- Biblija (2010). *Sveto pismo Starog i Novog zaveta*. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
- Bojanin, S. (2011). *Tajna škole*. Beograd: Arhiepiskopija beogradsko-karlovačka – Odbor za versku nastavu.
- Evdokimov, P. (1997). *Luda ljubav Božija*. Manastir Hilandar.
- Frankl, V. (1994). *Zašto se niste ubili – traženje smisla života*. Beograd: IP Žarko Albulj.
- Juri, V. (2014). *Moć pozitivnog NE*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Kempijski, T. (2001). *Ugledanje na Hrista*. Beograd–Valjevo: Hrišćanska misao.
- Kristeva, J. (2010). *Neverovatna potreba da verujemo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Merije, F. (2014). *Obrazovanje je vaspitanje*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stojanović, LJ., Radović, V. Ž. (2015). Korelacija vere i znanja u vaspitanju i obrazovanju. *Inovacije u nastavi*. 28 (2), 35–45.
- Zečević, A. (2015). *Istina, lepota i granice znanja – put od nauke do religije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zenjkovski, V. (2006). *Osnovi hrišćanske filozofije*. Podgorica: CID.

Summary

Pluralism in the classroom implies a creative responsibility of all actors in the teaching and learning process. Though this responsibility can take many forms, depending on the role of each actor, respect for diversity should be a common denominator. This is the way to overcome bias and superficiality resulting in partisan passivism which is conducive to the creation of ideological prejudices. Introducing optional subjects at all levels of education is a good way for overcoming misunderstandings caused by different attitudes. The main purpose of optional school subjects is to nurture a culture of dialogue in which developing the skill of listening to others and understanding something that is different becomes very important. This is a great challenge for an engaged theology which is expected to develop creativity based on the argument – “We agree that we disagree”. The result of such creativity is a culture of diversity which develops creative progression and prevents misunderstandings caused by the ‘otherness’ of other people. In this type of culture, every individual responsibly builds an identity of unity in diversity, while white domination and discrimination are viewed as flaws that everyone should correct in themselves. This is a long-term process which requires a well-conceived strategy and practice in the classroom.

Keywords: *pluralism, dialogue, optional school subjects, ideological prejudices, unity in diversity.*